

Tadeáš Haenke (1761–1816)

Nebezpečí, útrapy a často i ohrožení života čekalo přírodovědce na objevitelských cestách v 18. stol. Málokterý z nich však prožil tak neobyčejný a dobrodružný život jako Tadeáš Haenke, rodák z Chřibské.

Tadeáš Peregrinus Xaverius Haenke se narodil 5. prosince 1761 v německé rodině s 12 dětmi. Díky hudebnímu talentu a za podpory svého strýce, faráře v Robicích u České Lípy, se dostal r. 1772 na studium hudby do jezuitského semináře v Praze. Plicní onemocnění však přerušilo jeho kariéru hudebníka a všestranně nadaný Haenke začal v r. 1780 studovat filozofii. V r. 1782 získal doktorát filozofie na pražské univerzitě a poté se věnoval studiu botaniky a chemie na lékařské fakultě.

Haenke pobýval na univerzitě v době začínajícího rozkvětu přírodních věd. V tehdejších nepříliš širokém okruhu pražských vzdělanců vznikaly první vědecké spolky a společnosti. V r. 1784 byla založena Královská česká společnost nauk zaměřená na pěstování a podporu vědeckých snah. První Haenkeovy botanické práce vyšly v letech 1786 a 1787 právě v časopise této společnosti. Velkou odezvu měla jeho účast na výzkumné výpravě do Krkonoš, která se uskutečnila na náklady uvedené společnosti v r. 1786. O rok později obdržel za mimořádné úspěšné botanické výsledky z této expedice stříbrnou medaili Královské české společnosti nauk.

Krátce po skončení výpravy do Krkonoš, na podzim 1786, odešel Haenke pěšky do Vídně, kde po dvou letech dokončil studium botaniky. Během svého pobytu ve Vídni podnikal zajímavé exkurze do Alp, napsal několik botanických pojednání a brzy se mu i zde podařilo proniknout do vídeňských vědeckých kruhů. V této době také nově zpracoval 8. vydání Linného díla *Genera Plantarum*. Nejvíce však jeho dobrodružnou a romantickou povahu lákaly výzkumné cesty do dalekých krajin.

Po přímluvě vídeňských přírodovědců Nikolause Josefa Jacquina a Ignáce Borna byla v r. 1789 schválena Haenkeova účast na španělské expedici vedené kapitánem Alessandrem Malaspinou do Jižní Ameriky a Tichomoří. V doporučujících dopisech je kromě vědeckého zaměření na botaniku a zoologii zmíněna také jeho znalost jazyků – němčiny, francouzštiny, latiny, italštiny a češtiny. Ve výpravě byli ještě další dva přírodovědci – zoolog a mineralog Antonio Pineda a botanik Luis Néé.

Začátky cesty ale nebyly jednoduché – Haenke zmeškal odjezd a obě lodi, *Atrevida* i *Descubierta*, odpluly 30. července 1789 bez něho. Mezitím Haenke získal při čekání na novou loď v Cádizu přátele v rodině J. W. Hieckeho, společníka firmy obchodující s českým sklem z Haidy (Nový Bor). Tito krajané se stali zprostředkovateli jeho korespondence i zásilek do Evropy a zejména rodině do Chřibské. Španělská loď, s níž Haenke v srpnu vyplul do Jižní Ameriky, ztroskotala o tři měsíce později v ústí La Plata. Cestující se zachránili, ale kromě doporučujících dopisů a výtisku Linného díla nezbylo Haenkeovi z výbavy na expedici téměř nic. Z Montevidea odplul do Buenos Aires, kde ho španělský místokrál znovu materiálně i finančně vybavil. Protože výprava se mezitím již plavila k západním břehům, Haenke se vydal v únoru dalšího roku pěšky napříč kontinentem přes Kordillery do chilského Santiagu, kde se setkal s členy expedice. V přístavu Valparaíso 8. dubna 1790 konečně zaujal své místo na lodi *Descubierta* pod vedením Malaspiny.

Výprava plula podél tichomořského pobřeží Ameriky až do zátoky Nootka Sound u Vancouveru. Zpět do Acapulca se vrátila v říjnu 1791. Cestu přerušovalo mnoho zasávek – Lima, Trujillo, Guayaquil, Quito, Panama, Acapulco, Mexiko. Haenke sbíral rostliny a přírodniny při každém pobytu

na pevnině. V další části expedice během r. 1792 se plavily lodě z mexického Acapulca přes souostroví Mariany na Filipíny. Na ostrově Luzon cestovali Haenke a Pineda odděleně. Jejich exkurze byly tak vyčerpávající, že Pineda následkem útrap zemřel a Haenke se musel delší dobu zotavovat. Plavba pokračovala kolem Austrálie přes Společenské ostrovy zpět do Limy, kam lodě dorazily v září 1793 a v lednu 1794 se vrátily z Chile do Španělska.

Tadeáš Haenke však již v Limě ostatní opustil a zůstal dál v Jižní Americe ve službách španělské vlády. Podnikl několik velkých výprav do vnitrozemí – prošel vícekrát Andy, probádal toky pramenící v Kordillerách. Sbíral rostliny, zoologické preparáty i vzácné minerály. V r. 1796 se usadil v Cochabambě na území dnešní Bolívie. Hospodařil na farmě, pěstoval bource morušového, otevřel zde doly na stříbro, konal astronomická měření a fyzikální pokusy. Provozoval lékařskou praxi a zabýval se aktivně hudbou. Sepisoval výsledky svých cest a výzkumů, kreslil mapy, psal vědecké příspěvky. Zemřel jako 55letý 4. listopadu 1816 v Cochabambě v bouřlivých politických dobách občanské války.

Nejvýznamnější Haenkeovy sběry z Malaspiny expedice pocházejí z období 1790–93. Jeho další, zřejmě velmi bohaté sběry, postupně zasilané do Španělska, jsou však dodnes neznámé. Přestože podle písemných dokladů odeslal Haenke v r. 1791 celkem 15 beden s rostlinami a přírodninami, pět beden r. 1794 a více než 40 beden r. 1799, není o jeho rozsáhlém herbáři nic známo. Údajně byl začleňován do sbírek v Madridu. Haenkeovy rukopisy a kresby jsou uloženy v archivech muzeí v Madridu, Limě a Londýně, jeho dopisy rodině a přátelům v archivu Národního muzea v Praze.

Zachovány zůstaly pouze ty přírodovědné a etnografické doklady, které Haenke zaslal do r. 1794 v 7 bednách zmíněné krajanské firmě do Cádizu. Sbírkou si připravoval pro své vlastní studium. Šlo o 6 beden s 84 balíky obsahujícími asi 15 tisíc rostlin a etnografické sběry, sedmá bedna obsahovala konchylie (mušle). Bohužel všechno zůstalo více než 24 let ve vlhkém skladišti, takže mnohé herbářové položky zplsnivěly a papíry se rozpadly. V r. 1819, tři roky po Haenkeho smrti, se o jeho sběrech dozvěděl Kašpar hrabě Sternberg, jeden ze zakladatelů dnešního Národního muzea. Díky jeho iniciativě začali tehdejší představitelé muzea jednat se zástupci uvedené firmy o odkoupení Haenkeho materiálů. Po odborném posouzení herbáře botanikem Ignácem F. Tauschem se prozatímní ředitelství muzea rozhodlo v r. 1821 kolekci koupit za 655 zlatých, což byla asi polovina obnosu, který Haenke společnosti dlužil.

Celá sbírka byla zprvu uložena v bytě hraběte Sternberga, který v zimě 1821–22 vlastnoručně rozepisoval lokality (později s pomocí Karla Bořivoje Presla, viz článek na str. LXXV), protože Haenkem psané

1 Rytina s portrétem Tadeáše Haenkeho je údajně dílem V. R. Grünera. Poprvé se objevila v časopise *Jindy a nyní* (1829).

etikety s lokalitami byly umístěny pouze na balíčcích, nikoli u jednotlivých položek. Herbář obsahoval podle Presla na čtyři tisíce druhů, často bohatě zastoupených, z nichž mnohé byly dosud neznámé. Sternberg věděl, že bez vědeckého zpracování by tato sbírka zůstala bezcenná. Proto na konferenci prozatímního ředitelství muzea v březnu 1822 podal návrh, aby byly vzácné a ještě nepojmenované rostliny vědecky zpracovány a publikovány pod redakcí K. B. Presla. Původně plánovali 20 sešitů fóliového formátu, ale pro nedostatek finančních prostředků jich vzniklo jen 7. Dílo vyšlo nákladem muzea v letech

1825–35 pod názvem *Reliquiae Haenkeanae seu Descriptiones et Icones Plantarum quas in America Meridionali et Boreali, in insulis Philippinis et Marianis collegit Thaddeus Haenke*. Je psáno latinsky, doplněno 72 obrazovými tabulemi a součástí Sternbergovy předmluvy je první publikovaný Haenkeův životopis. V práci je uvedeno více než 700 do té doby nepopsaných druhů. Většinu čeledí zpracoval K. B. Presl sám, ale byli přizváni také další významní odborníci – např. z českých botaniků Jan Svatopluk Presl a Filip Maximilian Opiz, z Německa Ernst Mayer a Friedrich Gottlieb Bartling.

Zpracování se dočkala jen část Haenkeových sběrů. Podle jeho herbářů Karel Bořivoj Presl ve svých pozdějších spisech nově pojmenoval ještě další, dosud neznámé druhy. Řada druhů neuvedených v *Reliquiae Haenkeanae* byla dána ke studiu Augustinu Pyrame de Candollemu do Paříže. Ten je zpracoval ve svém díle *Prodromus Systematis Naturalis Regni Vegetabilis* (1830–37). Všechny Haenkeovy originální herbářové položky, podle kterých byly rostliny popsány a pojmenovány, patří mezi nejvzácnější kolekce botanického oddělení Národního muzea v Praze (viz také str. LXXXV).

Lubomír Hrouda

Klíč k floristice: klíče

Snad mi čtenář slovní hříčku v nadpise odpustí, příliš se nabízela. Mám na mysli samozřejmě určovací klíče, jejichž existence zájem o floristiku téměř podmiňuje. A záležitost koresponduje i s naším stoletým výročím, neboť v r. 1912 vyšel i dále zmiňovaný Polívkův Klíč k úplné květeně.

Ale po pořádku: zásadní publikace, v nichž čtenář mohl najít určovací znaky jednotlivých druhů a údaje o jejich výskytu, se u nás objevovaly po celou druhou polovinu 19. stol.; ale v principu šlo spíše o prodromy – tedy díla shrnující a popisná, v nichž je určovací stránka velmi upozaděna, nebo chybí. Základním a velmi kvalitním dílem, ale omezeným pouze na historické Čechy, je *Prodromus květeny české* prof. Ladislava Čelakovského, které vyšlo napřed německy (*Prodromus der Flora von Böhmen*). Morava má z té doby dva podobné tituly: německou (a poněkud lepší) *Flora von Mähren und österreichischen Schlesien znojemskeho botanika německé národnosti Adolfa Oborného* a českou *Květenu Moravy a rakouského Slezska brněnského Eduarda Formánka*. Tyto práce jsou monumentální, vícesvazkové, ale postrádají nadstavbu v podobě jednosvazkové „kapesního“ klíče, který by si mohl vzít člověk s sebou do terénu. První skutečně kapesní květenou pro naše území je *Čelakovského Analytická květena Čech, Moravy a rakouského Slezska* z r. 1870, zejména její vylepšené třetí vydání z r. 1897.

V té době, na přelomu století, vstupuje na scénu ředitel olomoucké reálky František Polívka – mimořádně vzdělaný a psavý člověk, který v průběhu 15 let vydal u olomouckého nakladatele Rudolfa Prombergera několik botanických děl zásadních pro tehdejší flóru zemí koruny české, s důrazem na jejich určovací stránku: *Klíč k určování našich nejrozšířenějších rostlin jevnosnubných planě rostoucích i pěstovaných* (1897), *Názorná květena zemí koruny české* (4 svazky, 1899–1904) a *Klíč k úplné květeně zemí koruny české* (1912).

Pořadí Polívkových publikací bylo smysluplné: napřed uspokojit poptávku něčím malým a rychlým a poté, co je dokončeno

kompendium, je čas na „vypulérovanou“ knížku kapesního formátu. Kapitola sama pro sebe je jeho *Názorná květena*, v níž lze žasnout nad tím, kolik informací shromáždil jeden člověk žijící se nadto zejména ředitelováním reálky; sice neexistovala geobotanika a bylo známo jen málo o rozšíření druhů u nás, ale informace o opylování, užítkovosti, etymologii jmen a další drobnosti jsou skvostné a prakticky se později v publikacích tohoto typu nikde neobjevují. Kvalitu ještě umocňují ilustrace akademického malíře Adolfa Kašpara (i když dlužno podotknout, že na ilustrátory měly štěstí i další klíče).

Polívka zemřel v r. 1923, jeho klíč má ale pokračování ve slavném klíči kolektivu K. Domin, F. Polívka a J. Podpěra, vydaném opět nakladatelem Prombergerem v Olomouci r. 1928. Tuto knihu oba univerzitní profesori z Prahy a Brna rozšířili na celou tehdejší Československou republiku (včetně Podkarpatské Rusi). Cigaretový papír, ilustrace a zhuštěné informace nasazují vysokou laťku – mnohý knížku má v knihovně a občas ji „provětrá“ i dnes (sám jsem ji použil při cestách na Zakarpatskou Ukrajinu).

František Polívka je těmito díly (včetně knihy *Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí*) zapsán zlatým písmem v historii naší botaniky, byť mu ve světle dnešního hodnocení něco chybí. Vypůjčím si umělecký příměr: Polívka je skvělý interpret, jehož *Názornou květenou* čist je obdobný zážitek jako poslech klavírního virtuóza v Rudolfinu, ale není skladatel – badatel, který je obvykle současnými měřítky hodnocen výše. Jakožto středoškolský pedagog byl zjevně přitahován k psaní děl pro konkrétní uživatelskou obec.

Padesátá léta 20. stol. jsou ve znamení *Květeny redigované* prof. Josefem Dostálem, s velmi kvalitními péróvkami Vlasty Kneblové; vytvořila je neuvěřitelně rychle, vesměs podle živých rostlin (a je to vidět!). *Dostálova Květena ČSR* a následující *Klíče k úplné květeně ČSR* (1954, 1958) jsou na dlouhou dobu poslední. Doba si žádá velkých projektů Flóry ČSR a později *Květeny ČR* (předběhnuté prvním svazkem Flóry

Slovenska r. 1966), ale z mnoha důvodů, vymykajících se z rámce naší úvahy, je příprava tohoto díla předlouhá a první díl *Květeny* se dostává na svět až v r. 1988. Klíč plánuje Josef Holub, osoba jistě nejpovolanejší, ale nadmíru perfekcionista, jež nepustí dál rukopis, byť jen s jediným nesprávným písmenem.

V 60. letech i později se objevují pokusy vydávat „školní“ klíče, jež by obsahovaly jen to podstatné z naší květeny. Jich se ujímá Státní pedagogické nakladatelství. Mám na mysli *Naše rostliny* (1959) pod redakcí Jana Martinovského (evropského monografa kavylů – *Stipa*), *Klíč k určování rostlin* (1965) – v podstatě přepracovaný klíč prof. Jaromíra Klinky z r. 1928, a *Botanický klíč* z r. 1976 – přepracovaný Polívkův (opět jsme u něj!) klíč pod autorstvím Ludka Faustuse (podle pamětníků vynikajícího učitele). Ani jedna z těchto knížek ale není úplně šťastná a mezi adepty botaniky se neujala, spíše se dále pokoutně sháněl „Dostál“. Možná nejlepší z této trojice, *Botanický klíč*, ničí mnohé uživatele „nekonečným klíčem“ napříč celou knihou.

A jsme v recentu, v době *Klíče ke květeně České republiky* (Nakladatelství Academia, 2002) editovaného Karlem Kubátem, naší současné floristické „bible“, která v mnoha ohledech splnila očekávání jak botaniků, tak uživatelů – floristů a studentů. Odborníci i amatéři by ale přece jenom v případném dalším vydání ocenili něco málo navíc: péróvkou rostlin (kdo je zaplatí?), cigaretový papír (kdo ho zaplatí?) a zda by nebylo vhodné dát apomikty do druhého, „kritického“ dílu (to je otázka pro širokou diskuzi, kterou by však možná vyřešil tenký papír). Ale myslím si, že by většina souhlasila s trojicí nejlepších klíčů za posledních 100 let – Polívka, Dostál, Kubát.

Floristický výzkum v Čechách

Předcházející text neměl být výčetem českých botanických klíčů, jen připomenutím těch nejdůležitějších a častěji užívaných. Ale hlavně jsem chtěl zdůraznit spojitě nádoby kvalitní určovací literatury a počtu nadšených amatérů, kteří se s její pomocí vypracovali na vynikající floristy a velmi přispěli k současným znalostem naší květeny. Bylo jich mnoho a vymezeného místa je málo. Prosím proto čtenáře, aby následující medailony přijali jako velmi zúžený výběr osobností, které naší floristice mimořádně přispěly. Poděkování generací a účta patří i dalším desítkám těch, bez nichž by se naše profesionální botanika neobešla.